

KAZIMIERZ ZABIEROWSKI

PROBLEMY GOSPODARKI GÓRSKIEJ
W BADANIACH KRAJÓW EUROPEJSKICH

Specyfika terenów górskich w zakresie środowiska przyrodniczego i działalności człowieka decyduje o konieczności stosowania odmiennych zasad w ich racjonalnym zagospodarowaniu. Wyłania się więc potrzeba opracowania podstaw naukowych takiego ich zagospodarowania, które obok korzyści ekonomicznych nie spowoduje zniszczenia krajobrazu górskiego.

Szczególne zasady gospodarowania w górach mają wpływ na dobór tematyki badawczej, a wyznaczenie optymalnych kierunków działalności człowieka stwarza potrzebę opracowania nowych ujęć metodycznych w zakresie analizy i prognozowania zmian. W poszczególnych dyscyplinach naukowych — w rolnictwie, leśnictwie, geografii itp. — wyłania się grupa specjalistów od zagadnień górskich, którzy doskonaląc swój warsztat pracy i metodykę badań są w stanie dać podbudowę naukową dla działalności praktycznej na tych terenach.

Istotnym momentem w działalności naukowej związanej z terenami góorskimi jest konieczność kompleksowego spojrzenia na całokształt naturalnych i antropogenicznych komponentów środowiska. Wynika to z istniejących powiązań i uwarunkowań pomiędzy nimi, których wyrazem jest określona równowaga w środowisku. Wszelkie nierozważne naruszenie tej równowagi przynosi z reguły ujemne następstwa i to o szerokim zasięgu, wykraczającym znacznie poza obszary górskie. Obok funkcji o znaczeniu lokalnym, podobnie jak na innych terenach, góry spełniają szereg zadań o charakterze ponadregionalnym.

Na podkreślenie zasługują wiodące zadania gór w gospodarce wodnej, gdyż obok nagromadzenia zasobów wodnych, musi tu mieć miejsce ich rozdysponowanie, optymalne w sensie przestrzennym i czasowym.

Walory środowiska przyrodniczego, zasoby wód mineralnych i piękno krajobrazu górskiego stwarzają warunki korzystne dla odnowy sił człowieka — szeroko pojętej turystyki górskiej. Turystyka stanowi równocześnie dla tych obszarów wiodący czynnik aktywizacji gospodarczej. Związane z tym zagospodarowanie turystyczne i nasilenie masowego ruchu rekreacyjnego nie powinny doprowadzać do degradacji środowiska przyrodniczego, którego szczególne wartości stanowią przecież podstawę tej działalności. Przestrzegana musi być zasada odpowiedniej deglomeracji ruchu turystycznego i szczególnej ochrony przyrody w parkach narodowych.

W strukturze użytkowania terenu przeważający udział przypada na obszary rolnicze i leśne. Przedstawiają one poważny potencjał produkcyjny, lecz wymagają odmiennych niż na nizinach systemów gospodarowania.

Podstawowym kierunkiem produkcyjnym w rolnictwie musi być produkcja zwierzęca — hodowla i chów bydła oraz owiec — oparta na paszach pochodzących w głównej mierze z trwałych użytków zielonych. Wszystkie inne gałęzie produkcji rolniczej należy traktować jako drugoplanowe, uzupełniające. Ich dobór dostosowany być musi do warunków siedliskowych, które na skutek produkcji rolniczej nie tylko nie mogą być zdegradowane, a nawet wpływać powinny na podniesienie retencji wodnej ziem górskich.

W problematyce gospodarczej leśnictwa górskiego nie powinny dominować zadania maskymalnej eksploatacji masy drzewnej. Rola lasów górskich jest wielostronna, a ich zadania w gospodarce wodnej i zachowaniu równowagi biologicznej są szczególnie ważne. Stopień lesistości terenów górskich, dobór gatunków drzew i systemy gospodarowania powinny uwzględniać te zadania.

Badania naukowe w zakresie różnych dyscyplin wiedzy są prowadzone w górach od wielu lat. Stopień ich zaawansowania i szczegółowości dociekań naukowych jest różny. Niemniej jednak pozwala już w chwili obecnej na dokonywanie syntetycznych podsumowań i wyznaczanie na tej podstawie racjonalnych kierunków zagospodarowania. Pewne zróżnicowanie w dorobku naukowym występuje w przekroju poszczególnych krajów posiadających na swym terytorium obszary górskie.

Doceniając potrzebę etapowego podsumowania dorobku naukowego z zakresu podstaw gospodarki górskiej, wymiany doświadczeń w skali międzynarodowej i przygotowania programu dalszego działania na tym polu, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN w Krakowie — w 15-lecie swojej działalności — zorganizował w dniach 6—10 września 1972 r. symposium międzynarodowe na temat „Problemy gospodarki górskiej w badaniach krajów europejskich”. Obrady miały miejsce w Krakowie i na terenie woj. krakowskiego, a uczestniczyło w nich lub nadesłało referaty ponad 150 osób reprezentujących środowiska naukowe: Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Rumunii, Szwajcarii, Węgier, ZSRR i Polski. Przedstawionych zostało 76 referatów i doniesień naukowych z zakresu analizy, oceny i prognozowania zmian w środowisku przyrodniczym oraz w poszczególnych dziedzinach działalności człowieka. Symposium obejmowało obrady plenarne z referatami wiodącymi — syntetycznymi, obrady w sześciu sekcjach specjalistycznych oraz część terenową poświęconą zapoznaniu uczestników z konkretnymi zagadnieniami teoretycznymi i praktycznymi w zagospodarowaniu powiatów górskich — limanowskiego, sądeckiego, nowotarskiego i myślenickiego.

Na sesji plenarnej referat wprowadzający „Specyfika ziem górskich w Polsce” wygłosił autor niniejszego artykułu. Na tle rozwoju historycznego badań naukowych środowiska przyrodniczego i gospodarczej działalności człowieka przedstawiono w referacie model dzisiejszej nauki — ściśle powiązanej z praktyką, wymagającej współdziałania różnych dyscyplin naukowych, specjalistów z różnych krajów i szybkiego wprowadzania w życie wyników badań, uprzednio sprawdzonych w praktyce. W dalszej kolejności omówiono charakterystyczne cechy terenów górskich oraz korzystne i ujemne skutki ingerencji człowieka w tym specyficznym — o ukształtowanej równowadze biologicznej — środowisku. Na przykładzie Polski wskazano na wiodące funkcje ziem górskich, ściśle powiązane z charakterem środowiska przyrodniczego. W zakresie gospodarki przestrzennej wskazano na potrzebę deglomeracji ruchu turystycznego, rolniczo-leśne zagospodarowanie zlewni dla podwyższenia stopnia retencji wodnej, a przede wszystkim na zabezpieczenie przed dewastacyjną gospodarką znacznych obszarów ziem górskich w formie obszarów chronionego krajobrazu.

Duże korzystne przemiany zachodzące w rolnictwie polskim w ostatnich latach obserwować można i na terenach górskich. Proces intensyfikacji rolnictwa jest tu jednak wolniejszy niż w obszarach nizinnych. Pomędzy poszczególnymi częściami regionu górskiego zachodzą także znaczne różnice, uwarunkowane z reguły różną ich sytuacją demograficzną i gospodarczą.

Przeprowadzona analiza danych bibliograficznych o pracach naukowych — zakończonych i prowadzonych — w zakresie tematyki górskiej wykazała, że obszary te są w dużym stopniu poznane przez naukę — pod względem opisu zjawisk, ich przyczyn i skutków. Występuje pewna dysproporcja w ujęciu tematycznym i układzie terytorialnym badań, która stopniowo powinna być niwelowana. Szczególnie pożądane są opracowania syntetyczne, a także ekspertyzy naukowe w zakresie problematyki niezbędnej dla prawidłowego gospodarowania zasobami przyrody.

Drugi referat pt.: „Perspektywy i możliwości rozwoju rolnictwa w górach” opracowany przez dr J. Caputę (Szwajcaria) zwrócił uwagę na zaostrzające się coraz bardziej różnice pomiędzy rolnictwem rejonów górskich a terenów niżowych. Pomimo występowania w górach czynników ograniczających wielostronny rozwój produkcji rolniczej, za jej utrzymaniem na tych terenach przemawiają: stale wzrastające zapotrzebowanie na artykuły rolnicze oraz rozwijająca się rekreacja. Rolnictwo jest bowiem ogniwem nieodzownym dla zachowania w górach harmonijnego rozwoju różnych gałęzi gospodarki narodowej, łącznie z turystyką.

Dla wyrównania niższych efektów ekonomicznych rolnictwa górskiego, władze poszczególnych państw muszą udzielać rolnikom z terenów gór-

skich odpowiedniej pomocy np. w formie dotacji, kredytowania, czy też inwestowania w reorganizację i wyposażenie gospodarstw. Ta forma dopłat okaże się korzystna w skali ogólnopństwowej, gdyż badania w ostatnich latach wykazały, że produkcja górskich użytków zielonych jest równa użytkom zielonym nizinnym. W pewnych nawet przypadkach wykazuje ona większą stałość na skutek wyższych i lepiej rozłożonych w okresie wegetacyjnym opadów.

Trzeci referat dotyczył zagadnień leśnych. Opracowany i wygłoszony przez prof. dr Jerzego Fabijanowskiego omawiał znaczenie i zagospodarowanie lasów górskich. Referent zwrócił uwagę na wielostronną rolę lasów górskich od strony zadań produkcyjnych (większa zasobność i przyrost masy drzewnej) wpływu na środowisko przyrodnicze oraz wzrastające znaczenie pozaprodukcyjne jako składnik krajobrazu itp. Lasy górskie objęte ochroną prawną w parkach narodowych i rezerwach przyrody mają duże znaczenie naukowe, dydaktyczne i praktyczne.

Tym wielostronnym zadaniom produkcyjnym, ochronnym i rekreacyjnym mogą sprostać tylko takie lasy górskie, których skład gatunkowy i systemy gospodarcze dostosowane są do konkretnych warunków siedliska. Dlatego w możliwie szerokim zakresie należy wykorzystywać siły wytwórcze biocenozy leśnych, a zabiegi związane z pielęgnacją i eksploatacją opierać na solidnych podstawach naukowych. Ważnym zadaniem w warunkach polskich jest racjonalne i specyficzne zagospodarowanie lasów chłopskich przy stopniowej likwidacji ich nadmiernego rozdrobnienia.

Obrady w sekcji „Gospodarka łąkowa, pastwiskowa oraz hodowla zwierząt” obejmowały w dużej mierze problemy związane z obszarami góorskimi w Polsce i były uzupełnione referatami — wygłoszonymi bądź nadesłanymi — przez uczestników z Czechosłowacji, Rumunii i ZSRR. Tematyka poruszonych zagadnień była kompleksowa, odzwierciedlająca stan, możliwości i perspektywy zagospodarowania górskich użytków zielonych. Na tym tle przedstawiono wyniki wieloletnich badań z zakresu możliwości zwiększenia ich wydajności przez nawożenie mineralne z udziałem mikroelementów, właściwe zabiegi agrotechniczne i chemiczne (np. stosowanie gramoxonu) oraz dobór dla warunków górskich właściwych odmian roślin pastewnych. Dwa referaty dotyczyły efektywności stosowanego nawożenia na łąkach i pastwiskach górskich.

W mniejszym zakresie omawiano zagadnienia dotyczące hodowli zwierząt — dwa referaty — dla Karpat i Armenii.

W sekcji „Gospodarka wodna” wygłoszono 14 referatów. Obok problemów dotyczących całokształtu gospodarki wodnej w wybranych obszarach górskich Polski podano wyniki badań nad wpływem działalności człowieka na retencję wodną oraz jej zwiększeniem w górach przez właściwe zagospodarowanie zlewni i budowę zbiorników. W innych referatach

przedstawiono analizę i ocenę zjawisk erozji i denudacji, składu granulometrycznego zawiesin w wodach rzek górskich w zależności od jakości podłoża w zlewni, a także zasobności wód w rzekach.

Uzupełnieniem tematyki wodnej były referaty z zakresu: przepuszczalności gleb górskich, zanieczyszczenia wód powierzchniowych i badań hydrologicznych torfowiska subalpejskiego.

Obrady w sekcji „Gospodarka leśna” stanowiły rozszerzenie i uszczegółowienie zagadnień ujętych w referacie wygłoszonym w czasie obrad plenarnych. Referaty i doniesienia naukowe naświetliły: zagadnienie granicy rolno-leśnej, znaczenie lasu w gospodarce wodnej gór oraz możliwości wielostronnego wykorzystania lasów górskich (Czechosłowacja). Przedstawiono ponadto wyniki badań nad właściwym zagospodarowaniem i użytkowaniem lasów, a w szczególności: nowe zasady gospodarki nasiennej, problemy ochrony lasów przed szkodnikami, modyfikację różnych rębni przy transporcie drewna kolejkami w lasach bukowych. Odrębna grupa referatów dotyczyła znaczenia dla nauki i gospodarki zbiorowisk leśnych w parkach narodowych, ze szczególnym uwzględnieniem Tatrzańskiego Parku Narodowego.

Przedstawione problemy w sekcji „Zagospodarowanie przestrzenne” miały z zasady kompleksowy charakter. Referaty z tego zakresu przedstawiali wyłącznie polscy uczestnicy Sympozjum. Omówiono i przedyskutowano podstawy naukowe zagospodarowania przestrzennego terenów górskich woj. rzeszowskiego, regionu świętokrzyskiego i doliny Popradu. W dalszych referatach dużo uwagi poświęcono związkowi planowania przestrzennego z warunkami środowiska przyrodniczego (typy rzeźby, warunki klimatyczne, zbiorniki wodne). Kilka referatów omawiało rozwój funkcji turystycznych w górach i urządzeń z tym związanych (Górska Droga Karpacka). W sekcji tej przedmiotem obrad były również zagadnienia związane z ochroną przyrody i środowiska górskiego jak: rola terenów chronionych w zagospodarowaniu ziem górskich, wyznaczanie i kształtowanie obrzeży parków narodowych oraz zniszczenia i skażenia środowiska geograficznego.

W sekcji „Ogrodnictwo” przedstawiono 5 referatów, z których jeden dotyczył wyników badań nad określeniem możliwości uprawy warzyw w rejonie gromady Tęgoborze, sąsiadującej z różnowskim zbiornikiem wodnym, położonej w obszarze o nasilającej się funkcji wypoczynkowej. Pozostałe referaty omawiały kierunki rozwoju sadownictwa w terenach podgórskich oraz możliwości rozszerzenia uprawy poszczególnych gatunków drzew i krzewów owocowych.

Sekcja „Organizacja gospodarstw” zajmowała się rozważaniem problemów dotyczących właściwego ukierunkowania produkcji rolniczej, rozwoju produkcji zwierzęcej (rejon sudecki), organizacji gospodarstw łąkowo-

-pastwiskowych, najwłaściwszego rozłogu ziemi, a także racjonalizacji gospodarki i poszczególnych procesów produkcyjnych.

W wyniku pięciodniowych obrad kameralnych i terenowych — wielokierunkowych i syntetycznych referatów, doniesień naukowych, wizji terenowej i dyskusji — opracowano 40 wniosków, które stanowią: 1) wytyczne dla placówek naukowych w podejmowaniu i realizowaniu tematyki badawczej, 2) oparte na dotychczasowych wynikach badań wskazania dla działalności praktycznej w zakresie planowania i gospodarowania w górach, 3) podstawę dla określenia sposobów i form pełniejszego włączenia ziem górskich do całokształtu gospodarki narodowej, przy zapewnieniu pełnej ochrony szczególnych walorów środowiska przyrodniczego.

Skrót wniosków o charakterze ogólnym w zakresie badań naukowych i podstaw racjonalnego gospodarowania.

1. Celowym jest utworzenie międzynarodowej grupy ekspertów dla opracowania założeń generalnych i konkretnych rozwiązań racjonalnego gospodarowania na terenach górskich. Uczestnicy sympozjum podjęli odrębną uchwałę w sprawie utworzenia takiej grupy ekspertów.

2. Występujące dysproporcje w opracowaniu podstaw naukowych zagospodarowania poszczególnych obszarów górskich powinny być stopniowo niwelowane. Szczególny wysiłek powinien być skierowany na opracowania syntetyczne i ekspertyzy w zakresie problemów wysuwanych przez gospodarkę narodową.

3. Integracja i kompleksowość badań stanowią zasadniczy warunek prawidłowego opracowania podstaw naukowych racjonalnego gospodarowania w górach.

4. Ważnym momentem dla rozszerzenia i pogłębienia badań naukowych jest zwiększenie ilości stacji doświadczalnych oraz stosowanie podobnych metod badawczych dla poszczególnych jednostek terytorialnych.

5. Dla zapewnienia prawidłowej aktywizacji gospodarczej ziem górskich, wszystkie działy i gałęzie gospodarki muszą być podporządkowane funkcjom wiodącym.

6. Szczególne walory przyrodnicze, niepowtarzalne w innych regionach, należy objąć takimi formami ochrony, by zabezpieczyć je dla dobra nauki, kultury, gospodarki i zaspokojenia potrzeb społecznych, w tym szeroko pojętej odnowy sił człowieka.

7. Dla zabezpieczenia realizacji form zagospodarowania, zgodnych ze specyfiką ziem górskich, pożądane byłoby opracowanie programu polityki środowiskowej w obszarach górskich, dla potrzeb zainteresowanych resortów i instytucji. Program ten winien uwzględniać również regenerację zdeprecjonowanych naturalnych środowisk tych terenów.

Pełne materiały z obrad Sympozjum stanowią treść jednego z najbliższych numerów Zeszytów Problemowych Postępów Nauk Rolniczych.